



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Venite et Videte: Art and Architecture in Brussels as Agents of Change during the Counter Reformation, c. 1609-1659

Nagelsmit, E.D.

Citation

Nagelsmit, E. D. (2014, October 7). *Venite et Videte: Art and Architecture in Brussels as Agents of Change during the Counter Reformation, c. 1609-1659*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/28993>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/28993>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/28993> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagelsmit, Eelco Diederik

Title: Venite & videte : art and architecture in Brussels as agents of change during the counter reformation, c. 1609-1659

Issue Date: 2014-10-07

Nederlandse Samenvatting

Bij het binnengaan van een van de vele oude Belgische kerken wordt de bezoeker overweldigd door grootse barokke altaarstukken, beeldhouwwerk en weelderige architecturale decoraties in goud en marmer. De meeste van deze kunstwerken stammen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, een tijd dat de Zuidelijke Nederlanden nauwelijks hersteld waren van de religieuze crisis van de zestiende eeuw en geplaagd werden door oorlog, hongersnood en ziekte. Vanuit een hedendaags perspectief lijkt het moeilijk voorstelbaar waarom mensen onder dergelijke omstandigheden zoveel moeite en middelen zouden besteden aan zoiets “nutteloos” en “overbodigs” als kunst en architectuur. Echter, de functie van kunst en de plaats van religie in de maatschappij van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de contrareformatie waren totaal anders dan in onze moderne wereld.

Het is een gemeenplaats om te zeggen dat de Zuidelijke Nederlanden na de Opstand een overweldigende katholieke heropleving meemaakten, en bijna een cliché om deze revival te verklaren vanuit de inspanningen van kerk en staat om de religieus verwarde bevolking tot het katholicisme terug te brengen. Kunst en architectuur, evenals andere visuele middelen, wordt vaak een centrale rol toegekend in een dergelijk proces van overtuiging. Recente historische studies daarentegen, benadrukken de intense vrees voor God die de vroegmoderne maatschappij in haar greep hield, wat leidt tot een herziening van de traditionele kijk op de contrareformatie als een top-down proces. Deze revisie heeft belangrijke implicaties voor de kunstgeschiedschrijving, en dwingt ons de opvatting van religieuze kunst en architectuur tijdens de contrareformatie als retorische “propaganda” te heroverwegen.

In de voorliggende dissertatie wordt het religieuze kunstpatronage in het katholieke Zuiden benaderd vanuit een perspectief ontleend aan recente ontwikkelingen in etnografie en antropologie. Voorgesteld wordt om de “barokke vroomheid” die religieus kunst- en architectuurpatronage voortbracht te herdefinieren: namelijk niet als (retorische) overtuigingsstrategie, maar als strategie om te onderhandelen met het hogere in een voortdurend proces van verzoening, gericht op het herwinnen van de genade Gods. In antropologische termen gezegd, kunstwerken dienden als

rituele interfaces om in onderhandeling te gaan met het hogere. Deze onderhandeling met God vond plaats binnen netwerken van sociale relaties (nexuses) waarin kunst en architectuur functioneerden als “agents of change” (A. Gell 1998).

Deze these wordt ontwikkeld in een serie casussen van religieus kunstpatronage in de Habsburgse hofstad Brussel, door de “art nexus” te analyseren waarin kunstwerken waren ingebed en de verschillende soorten geïmpliceerde agency vast te stellen, om zo de originele functie van kunstwerken in hun historische context te reconstrueren. Het proefschrift is thematisch ingedeeld in drie hoofdstukken, gebaseerd op het traditionele katholieke onderscheid in drie types devotie, zoals vastgesteld in het decreet van de 25^e sessie van het Concilie van Trente (1563). Evenals het tridentijnse decreet, dat niet primair op kunst betrekking heeft maar op hoe gelovigen contact kunnen leggen met het hogere, neemt mijn proefschrift de devotionele categoriën van heiligen, relieken en afbeeldingen als vertrekpunt voor het onderzoeken van casussen die zijn geselecteerd op basis van hun functie als aanduider van verandering of transformatie (in de ogen van tijdgenoten).

De inleiding laat zien hoe men in zeventiende-eeuws België een crisis ervoer, zoals het Beleg van Valenciennes in 1656, en hoe men de loop van gebeurtenissen trachtte te beïnvloeden via religieuze acties, wat het gebruik van kunstwerken omvat. Het illustreert perfect dat kunstwerken en architectuur waren gemaakt en werden gebruikt om het hogere te bewegen.

Het eerste hoofdstuk focust op “de intercessie en aanroeping van heiligen”, en onderzoekt de stichting van het Brusselse miniemenklooster op de plaats van een voormalig bordeel (1621). Resultaat van een complexe uitwisseling van belangen tussen de monniken, de stadsmagistraat, en het hof, werd deze gebeurtenis uitgedragen met een moraliserende retoriek van verandering, die aanhaakte bij de wijdverspreide vrees voor de toorn Gods over de zonde van promiscuïteit. Door het aanroepen van de Maagd Maria als patrones, hoopten de verschillende bij de stichting betrokken actoren steun te vergaren voor een proces van stadsvernieuwing. Bij gebrek aan financiering kwam het architecturale project voor hun nieuwe kerk echter niet van de grond. Desondanks werden twee cultussen bevorderd in het klooster, elk gericht op een specifiek publiek: die van de Heilige Engelbewaarder en van de Maagd van Loreto en haar Heilig Huisje, waarvan het origineel in detail werd gerepliceerd. De casus biedt inzicht in de manier

waarop de monniken en hun weldoeners door middel van de heiligencultus hervorming van de sexuele moraal propageerden en met welk doel.

Het tweede hoofdstuk behandelt het “legitieme gebruik van afbeeldingen”. Het onderzoekt het altaar van de broederschap van Sint Dorothea in de kerk van de karmelieten of Lievevrouwbroers (1640), die midden in de winter werd gedecoreerd door haar tijdelijk te transformeren in een zee van bloemen, die verwees naar het wonder van de heilige die vlak voor haar marteldood bloemen uit de hemel ontving. Ik onderzoek hoe de versiering van het altaar met behulp van innovatieve horticulturele technieken, door middel van een internationaal netwerk van horticulturele experts, de beschouwer moest verbijsteren als een wonder, en de goddelijke missie van het bedwingen van de natuur door menselijk vernuft opriep, om zo het ideaal van de eeuwige lente te doen herleven. Bovendien, door het manipuleren van de natuur middels haar grootste rivaal kunst, was het onderdeel van de contrareformatorische preoccupatie met de aard van religieuze kunst en illusie. De casus maakt duidelijk dat het schouwspel (en de specifieke agency van bloemen) niet alleen het bekeringsverhaal van de heilige en het patronage van de opdrachtgever in de schijnwerpers zette, maar ook impliciet verwees naar de twijfels en zorgen omtrent religieuze afbeeldingen die voortvloeiden uit de reformatie.

In het derde hoofdstuk bespreek ik het “eerbetoon aan relieken”. Dankzij de goede betrekkingen van de kapucijner monnik Carolus van Aenberg met de Heilige Stoel, wist de orde de hand te leggen op acht complete lichamen van vroegchristelijke martelaren uit de romeinse katakomben. Toen de relieken naar de Nederlanden waren gebracht, werd een passende nieuwe kerk gebouwd (gefinancierd door de familie Arenberg) die werd gepromoot als “mausoleum” (1652). Na een processie van *translatio* werden de relieken getoond in een uitgebreide artistieke setting, die niettemin ten doel had om de armoedegelofte van de orde te benadrukken. De casus illustreert de verschillende functies van deze nieuwe cultus en de kunst en architectuur van de kerk in de politieke contexten van het hof, de rivaliteit tussen de ordes, en de opkomst van het Jansenisme.

Een diepgravend onderzoek van deze drie casussen laat zien dat het bestuderen van de functie van religieuze kunst en architectuur in termen van agency veel licht werpt op de complexe processen van maatschappelijke transformatie en verzoening met de hemel waarin zij een centrale rol speelden.